

Oton Župančič v gledališču

Matej Bor

UVODNA BESEDA

Dolga leta so minila, odkar se nisem več srečaval z Župančičevo »Veroniko Deseniško«. V našem gledališkem svetu je takorekoč izginila — pa tudi v zavesti. Kritika, ki jo je odstavila z dnevnega reda ob njeni krstni uprizoritvi, sicer ni povsem uspela. Tu in tam — na primer ob pesnikovi šestdesetletnici — so se je režiserji še vedno lotevali. Vsak po svoje. Zadnji poskus je bil menda tisti v Trstu, še prej pa v Celju. Nisem videl te uprizoritve in ne vem, kakšna je bila. Po besedah v RTV pa sodim, da so skušali poudariti in podčrtati ravno tisto v »Veroniki«, kar je po mojem mnenju slabo. »Veronika Deseniška« je dete renesančne drame. Tam je dobil Župančič navdih, kakor sem ga dobil tudi jaz za svoj »Ples smeti« — ni pa mogel ali tudi hotel zatajiti dobe, v kateri je rastla njegova beseda — se pravi simbolizma in nove romantike. In če je kaj zagrešil zoper svoje lastno besedilo, je zagrešil to, da se je tu in tam pognal iz renesančne simbolike, ki se nikoli ne oddalji tako daleč življenju, da mu ne bi bila več podobna in verjetna, v novo romantično simboliko, ki pa gre previsoko in jemlje resničnosti, kar je njenega. Kaj sem storil jaz ob svoji obdelavi »Veronike«? Odpihnil sem z dialoga njegov novoromantični nadih, ki ga bremeni, čeprav je lahak — in Župančičev izredno kremeniti, iskrivi, pesniški dialog, ki pa navzlic vsej svoji privzdignjenosti zveni tako domače, je zadobil tisto enovitost, kot jo naj ima prava drama. Mislim, da bi bilo boljši dialog, ki bi odličneje razodeval in risal značaje, ne samo v slovenski dramatiki, stežka najti. Tudi Cankarjev dialog včasih pred njim zbledi, Župančičev ima več prvobitne dramske silovitosti v sebi, pa tudi več filozofske širjave, izražene na antitetično ironični, se pravi, pristno dramski način.

In še nekaj sem spremenil. Z dramaturškimi črtami in režijskimi pripombami — drugega ni bilo treba, saj je že vse vsebovano v besedilu — sem posegel v osrčje drame, namreč v tisti prizor, ko se odloča Jelisivina usoda. Župančičevo mencanje okoli Friderikove krivde, pa tudi Veronikine, je morda razen tiste novoromantične nadgradnje, o kateri je bilo že govora, najbolj škodilo enovitosti, pa tudi učinkovitosti njegove igrice. V moji verziji je krivda obeh — Friderika in Veronike — v zvezi z Jelisivino smrtjo jasna, razvidna in nepreklicna. Ni je mogoče izbrisati. Nista umorila Jelisave, ničesar pa nista storila, da bi se ne umorila sama. Dopustila sta njeno smrt, ne da bi o tem govorila

naravnost — in to si očitata, tako v prizoru s svetilko, ki jo Friderik zaluči skozi okno kot edino pričo njene smrti, zlasti pa v ječi, ko Veronika umira v mislih na Jelisavo in tisto noč, ko ji je skušnjavec prišepetal: »Zdrava, grofica celjska!«

To in Veronikina smrt — v moji verziji umre od Bonaventurinega leka — je pravzaprav vse. Ali je »Veronika Deseniška« res melodrama, kot meni še danes njen najostrejši kritik Josip Vidmar? Mislim, da že v Župančičevi verziji ni bila — v tej verziji pa gotovo ne. Tragični so — vsak po svoje — vsi poglavitni protagonisti. Friderik, podobno kot njegov oče, čeprav se z njim po moči duha in značaja ne more primerjati, misli o »celjskem snu« — recimo mu kar slovanski državi na jugu do tja, do koder sega naš jezik, kot pravi Herman — vendar pa čuti, da je postal vreden tega sna, vreden vladati drugim šele zdaj, ko je postal vladar tudi nad samim seboj in svojimi strastmi. In kdo je storil ta čudež v nekdanjem silaku ali glavanu, kot mu pravi Župančič? Njegova ljubezen do Veronike. Odpovedati se ji, se pravi odpovedati se tudi moralni pravici do »celjskega sna«. V tem je njegov precep, iz katerega ni rešitve. To po svoje opravičuje tudi njegovo ravnanje v noči Jelisavine smrti. Tragična je, da o Jelisavi ne govorim, tudi Veronika. Sprva v nji ni častihlepja. Je samo ljubezen, kakršno zmore bitje »stkano iz sanj«. Ko se sooči z resnico, da njen Inko ni nihče drug kot Friderik, jo to tako podre, da je sprva nared oditi v smrt z Jelisavo vred, toda misel na tisto, kar nosi pod srcem, jo zadrži. Razen tega se navzlic svojemu razočaranju nad Inkom in sočutju do njegove zakonite žene v hipu, ko jo ta vabi v skupno smrt, zave še nečesa. Jelisavine predsmrtne sebičnosti. Z grozo se ji izvije iz rok. Pusti jo umreti samo; čeprav Frideriku omeni Bonaventurine kapljice, ki jih ima Jelisava pri sebi, si ne prizadeva s preveliko vnemo, da bi ji preprečila njen namen. Ko vidi proti jutru, vračajoč se iz svoje sobe, da je Friderik še vedno tam, kjer ga je pustila — se pravi, da ni šel k Jelisavi, skuša najprej storiti, česar ni storil Friderik, ona sama — pa ji zastane korak. Veronikino krivdo do Jelisave in častihlepje, postati grofica celjska, opravičuje skrb za Friderikovega in njenega otroka — seveda samo do neke mere. Pred sodiščem svoje vesti se čuti krivo — in ko umira, umira z zavestjo, da je to božja volja in kazen.

Tragičen je tudi Herman, ki — to je čutiti iz vseh njegovih besed in dejanj — ljubi in ceni navzlic vsemu svojega prvorojenca, pa ga vendarle sklene žrtvovati »celjskemu snu«. Ob smrti Hermana in Friderikovi neomajnosti, ko se mu začne podirati njegov »celjski sen«, se odloči za Bonaventurine kapljice; te naj pošljejo Veroniko, ki dela napoto v njegovem svetu, na oni svet. Morda je Herman med vsemi najbolj tragičen, gotovo pa je, da je mogočna in izjemno živa prikazen v naši dramatiki, in ne le v naši. Macchiavelistični duh, ki dela zlo na poti k svojemu cilju, vendar pa mu tega zla kljub vsemu ne moreš šteti povsem v zlo.

In Bonaventura... Tudi ta slikovita figura iz Župančičevih sanj, ki spominja na Shylocka samo po tem, da je Žid — tudi on je tragičen. Ko obtiči v Hermanovi zanki — ali on ali Veronika — se seveda odloči zase, vendar se odloči le s težkim srcem, saj ni še nikoli zagrešil zločina. Zdaj ga mora, da reši sebe. Res je, da se je reševal že vse svoje žive dni, kakor je vedel in znal, s svojim žametom in žido in blagom kot »večerna zarja, zrezana na kosce« (kakšna imenitna prispodoba, za njo bi mu dal ne le cekin, sto cekinov in še

več) pa s kopico drugih čud, ki jih dobavlja iz južnih dežel. Med njimi so tudi leki, ki prinašajo zadnje spanje. »Večno?« ga vpraša Friderik. Bonaventura pa odgovori:

»Jaz sem trgovec: kaj trgovec ve
o večnosti? — Vatel je naša mera —
vatel za robo in za svet še milja —
s tem pa je konec naše večnosti.«

Toda Župančič je vedel o večnosti, tisti, ki je skrita globoko v človeku in njegovi usodi, ki jo nosi s seboj in ki zanjo ni »mišjega smuka«, da bi ušla skozi — toliko, da je lahko napisal veliko tragedijo. In lahko bi jih bil napisal še več, dosti več. Nikoli ne bom odpustil kritikom, da so mu vzeli pogum. Zakaj so merili njegovo večerno zarjo, zrezano na kosce — to je namreč »Veronika« — na svoje vatlje? Odpihnil naj bi iz »Veronike Deseniške« tisti simbolistični nadih, ki je sicer poetičen, vendar ga je preveč, pa bi bila »Veronika Deseniška«, ki jo še vedno uprizarjamo s slabo vestjo, že zdavnaj neločljivi del našega gledališča, vsaj tako kot je »Pohujšanje v dolini šentflorjanski«, ki ga po svojem pesniškem poletu, če mu ne damo, da bi se pognal le previsoko od resničnosti, ne le dosega, temveč tudi presega.

Božidar Borko

ŠE ZAPIS O ŽUPANČIČU

Veličina Otona Župančiča je v njegovi pesniški ustvarjalnosti. Pred njo stoji subjekt vsakega izmed nas z različno intenzivnostjo dojemanja tistih skritih impulzov, ki jih sprejemamo iz pesniškega dela in ki ne podlegajo objektivni oceni. Kdor intenzivneje prebira poezijo, postaja sam le prehodno pesnik. Spominjam se, kako sem doživljal Župančičevo poezijo v otroških letih; doživljanje, ki ostaja na vsej življenjski poti pobudnik, vendar objektivno neocenljivi pobudnik za dojetje celotnega opusa. Če so dani subjektivni pogoji, nastaja tudi tu iz malega veliko. Kot štirinajstletni deček sem prevedel v hrvaščino Župančičev liričen motiv in to je bil prvi tiskani izraz notranjega soglasja z izpovedjo pesnikovih čustev, poskus tedaj še rahlega spajanja s pretokom pesnikovega notranjega sveta. Tisti, ki smo cela desetletja sprejemali s svojo psihično doglednostjo bliskajoče se odseve Župančičeve umetniške višine in globine, ne moremo pozabiti, kako so ti odsevi učinkovali v nas samih. Vsakdo bi bil mogel o tem kaj povedati, vendar bi se nujno pokazala različnost teh subjektivnih dojetij objektivizirane domišljije ustvarjalca. Zato ostaja za sleherno, še tako poglobljeno študijo o Župančičevi poeziji večidel neizrazljiva, subjektivna odmevnost njene vsebine, privid pesnikovih notranjih vzponov in padcev, tega, kar se je neugnano iskriilo za njegovim ustvarjalnim vzgonom. Tudi jasna pesniška govorica ima nekje za svojim besedjem temne globine ustvarjalnega nagiba. Tako ima Župančičevo celotno ustvarjalno delo svoj zaprti subjektivni svet, ki ga pri uživanju opusa bolj ali manj čutimo in domišljjsko iščemo njegov notranji žar.

Generacija, ki je preživela dve svetovni vojni, ima posebne subjektivne pogoje za odkrivanje notranjega sveta takih umetnikov kot je bil Oton Župančič.